

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: slavatsetsik@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>ResearcherID : <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>**Соціально-економічна ситуація у Волинській губернії напередодні та під час Першої світової війни**

Анотація. Метою статті є аналіз впливу військових дій на економіку Волині під час Першої світової війни. Автор з'ясовує роль російського військового командування та органів державної влади в погіршенні соціально-економічного життя у регіоні. Проаналізовано діяльність органів міського самоврядування по регулюванню цін. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових методів (аналізу, синтезу й узагальнення), спеціально-історичних (порівняльного, хронологічного та історико-системного) у поєднанні з принципами історизму, об'єктивності та поліфакторності. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що: визначено особливості підготовки до війни в регіоні у передвоєнний період та перебігу проведення евакуації населення з прифронтових повітів; проаналізовано заходи військового командування та органів місцевої влади, які супроводжували ці процеси; встановлено причини та наслідки погіршення соціально-економічної ситуації на Волині у досліджуваній період; з'ясовано, які фактори вплинули на ці процеси, й визначено роль імперської влади та військових у них. **Висновки.** Незважаючи на позитивні тенденції, які спостерігалися на Волині напередодні Першої світової війни, з початком ведення військових дій соціально-економічна ситуація у регіоні почала стрімко погіршуватися. Спочатку прифронтовий, а потім і фронтовий статус губернії зумовили зростання цін на продукти та товари першої необхідності. Військові інтенданти, намагаючись забезпечити потреби російської армії і використовуючи при цьому адміністративні ресурси, досить швидко спричинили дефіцит продуктів у прифронтових повітах. Примусова евакуація населення, знищення врожаю та вивезення худоби призвели до зuboжіння великої кількості селян і, як наслідок, подорожчання товарів першої необхідності у містах. Негативно позначилося на ситуації в регіоні й зростання кількості дезертирів, що зумовило встановлення особливого режиму у ряді населених пунктів регіону. Така ситуація призвела до посилення невдоволення діями російських військових та органів влади з боку значної частини населення Волині.

Ключові слова: Волинь, війна, евакуація, цінова політика, воєнні дії, військове командування.

Постановка проблеми. Важливість дослідження соціально-економічного розвитку Волині під час Першої світової війни дає можливість детально з'ясувати: негативні наслідки воєнних дій для регіону, особливості проведення евакуації цивільного населення з прифронтових повітів регіону, ставлення до нього з боку місцевої адміністративної влади та заходи, які проводили органи імперської влади по знищенню врожаю, вивезенню майна під час відступу армії, простежити причини погіршення рівня життя різних груп населення, роль органів влади та російського військового командування у цьому.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Особливості розвитку економіки Волині у другій половині XIX – по початку XX ст. розглянуто у праці Я. В. Верменич (Верменич : 2003), культурний та соціально-економічний розвиток міст Волині проаналізувала О. П. Прищеп (Прищеп : 2010). Розвиток кооперативного руху та його вплив на збут сільськогосподарської продукції досліджено у праці А. Рацілевича (Рацілевич : 2008). Підготовку російської влади до війни висвітлено у статті О. Й. Дем'янюка (Дем'янюк : 2014b), ведення бойових дій на Волині під час Першої світової війни з'ясовано О. Й. Дем'янюком (Дем'янюк : 2014a). Причини та наслідки втрати боєздатності російськими військами, які дислокувалися на Волині, і зростання кількості дезертирів висвітлив О. Й. Дем'янюк (Дем'янюк : 2019). Особливості проведення евакуаційних процесів на українських землях, становище біженців та роль у цьому російських військових й органів адміністративної влади у 1915 – 1916 рр. дослідила Т. І. Лазанська (Лазанська : 2009). Вплив Першої світової війни на погіршення рівня життя населення України, зростання цін на продукти й товари першої необхідності проаналізував В. Б. Молчанов (Молчанов : 2014). Ускладнення ситуації з продовольством у містах України у 1914 – першій половині 1915 рр.,

.....
простежив Т. Ю. Герасимов (Герасимов : 2016), приділивши увагу й ситуації на Волині. Особливості проведення антиалкогольної кампанії у Києві під час Першої світової війни та її відгомін в імперії дослідили Т. Ю. Герасимов і М. І. Романюк (Герасимов, Романюк : 2017). Перебіг соціально-економічних процесів на Волині, надання допомоги біженцям і проведення евакуації освітніх установ досліджено у статті Я.П. Цецика, А. Є. Залужної та О. А. Буравського (Цецик, Залужна, Буравський : 2019).

Мета статті. У запропонованому дослідженні на основі архівних документів та наукових праць автор поставив за мету проаналізувати причини та наслідки погіршення економічної ситуації у Волинській губернії під час Першої світової війни, висвітлити негативні наслідки примусової евакуації російською владою цивільного населення з прифронтових повітів та визначити роль військових та органів цивільної влади у цих процесах.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ ст. Волинська губернія була аграрним краєм. На 879 цукрових, борошномельних та інших підприємствах у 1909 р. було зайнято 17,5 тис. осіб. Кількість міського населення коливалася впродовж 1863 – 1911 рр. від 8 до 8,9%. (Верменич, 2003 : 606). У краї почали проглядатися тенденції до поступового зростання кількості великих підприємств, на яких працювало понад 200 осіб. Коли у 1909 р. таких підприємств налічувалося 231, то у 1913 р. – вже 307. Це свідчило про те, що підприємці збільшували обсяги інвестицій у промисловість, насамперед переробку [Обзор, 1914 : 39].

У досліджуваній період найвищі показники промислового розвитку демонстрували такі волинські міста: Житомир, Луцьк, Ковель, Рівне, Дубно, Новоград-Волинський та Старокостянтинів. Якщо Житомиру у цьому сприяв його статус губерньського центру, то на промисловому зростанні інших великою мірою вплинув розвиток залізничного транспорту. Найнижчі показники в цьому напрямі були в Овруча, Володимира-Волинського та Заславля. У 1905 р. сумарний обсяг промислового виробництва цих міст не перевищував 100 тис. руб., що становило менше 7 % від обсягу промислового виробництва Житомира [Прищепа, 2010 : 106].

Серед факторів, що позитивно впливали на розвиток економіки Волинської губернії, доцільно також відзначити й активізацію кооперативного руху у сільському господарстві. Саме кооперативна організація збуту значно покращила розвиток селянських господарств, оскільки сприяла матеріальній підтримці селян, проведенню агрокультурних заходів, і, як наслідок, підвищенню якості продукції. Найбільшого поширення на Волині набули споживчі, кредитні та ощадно-позичкові кооперативи. Наприкінці 1912 р. у Волинській губернії існувало 241 кредитне і 59 ощадно-позичкових товариств [Рацілевич, 2008:160].

Отже, напередодні Першої світової війни у регіоні почали проглядатися тенденції щодо зростання великих підприємств. Динаміка їх розвитку була неоднаковою, що зумовлювалося відсутністю залізничного сполучення з рядом повітових міст.

Із наближенням війни Волинь як один з прикордонних регіонів стала своєрідним полігоном для виявлення об'єктивного стану міліарних можливостей Російської імперії: територія губернії поступово наповнювалася військами, відбувалася їх концентрація вздовж австро-угорського кордону, проводилися навчання з мобілізації місцевого населення. Це було зумовлено тим, що на початку війни головний тягар мав лягти на прикордонні повіти. Адже згідно з домовленостями з союзниками Росія мала до 15-го дня призову мобілізувати 800 тис. солдатів [Дем'янюк, 2014b: 18].

Показово у цьому напрямі стала перевірка мобілізаційної готовності управління Володимир-Волинського повітового військового начальника підполковника Фон-Заурвейда, яку було проведено у квітні 1914 р. Аналогічні перевірки відбувалися й у інших прикордонних губерніях. Результати роботи комісій з «перевірки мобілізаційної готовності у прикордонних повітах Російської імперії» були обговорені у Брест-Литовську в квітні того ж року. У звіті, підготовленому комісією, 17 квітня 1914 р. зазначалося про доцільність спрощення мобілізаційної схеми, адже для прикордонних частин і повітів це мало суттєве значення, «а інколи може стати й насуцно необхідним» [Дем'янюк, 2014b : 18-19]. Щодо рівня професійної діяльності Володимир-Волинського військового начальника, то комісія визнала її успішною [Дем'янюк, 2014b : 19].

У процесі підготовки до ведення військових дій окрема увага зверталася на можливість проведення евакуації. У одному з документів Попечителя Київського навчального округу за 1912 р., адресованому директору Луцької чоловічої гімназії, наголошувалося про необхідність надати інформацію про майно Міністерства народної освіти, яке «підлягає за військових обставин, вивезенню з прикордонної смуги». Водночас майно мало бути поділено на категорії й визначено, скільки вагонів було потрібно для його вивезення [ДАВО. Ф.6. Оп.1. Спр.122. Арк. 11].

Отже, напередодні Першої світової війни російська влада провела низку підготовчих заходів щодо посилення обороноздатності кордону. Згідно з планами влади на початку війни основний мобілізаційний тягар мав упасти на прикордонні повіти, зокрема й Волинь. Одночасно розроблялися плани евакуації державних установ, гімназій із прикордонних повітів.

Під час Першої світової війни, будучи ареною військових дій, Волинь зазнала величезних втрат. Так, на початку воєнних дій у губернії діяв ряд постанов військового командування про заборону піднімати ціни на товари першої необхідності, вивезення продуктів харчування за межі територій, де дислокувалися військові частини. В обов'язковій постанові командувача 3-ої армії заборонялося вивозити з районів дислокації армії всі продукти харчування, транспортні засоби, фураж і все, що могло бути потрібним для військ. Також заборонялося підвищувати ціну на всі життєво необхідні товари та продавати спиртні напої в районі дислокації військ. Порушники підлягали ув'язненню до 3-х місяців чи штрафу до 3-х тис. руб. [Цецик, Залужна, Буравський, 2019 : 20].

Варто відзначити постанови, що «забороняли продаж та розпивання алкогольних напоїв, були прийняті як ситуативні заходи на час мобілізації». Київський генерал-губернатор Ф. Трепов відповідний документ підписав 16 серпня 1914 р. Однак успіхи мобілізації актуалізували питання про її поширення на всю імперію. Ідея заборони продажу алкоголю отримала цілковиту підтримку в середовищі інтелігенції та пресі [Герасимов, Романюк, 2019 : 82]. Але в результаті наступу російських військ влітку-восени 1915 р. фронт просунувся у Галичину і більшість із таких постанов втратили свою чинність. Так, у зв'язку з відведенням 3-ї армії в тил всі обов'язкові постанови її командувача щодо регулювання цін на продовольство «втрачали силу» у межах Волинської губернії й застосовувалися «обов'язкові постанови, видані для тилового району». Лише у Ковельському й Володимир-Волинському повітах застосовувалася «обов'язкова постанова генерал-лейтенанта Данилова», яка забороняла вивезення за межі цих повітів борошна, зерна й худоби [ДАЖО Ф.70. Оп.2. Спр.69. Арк.90].

Намагаючись протидіяти підвищенню цін торговцями, волинський губернатор наприкінці лютого 1915 р. направив міським головам та міським старостам Волинської губернії розпорядження, в якому ті зобов'язувалися вжити «необхідних заходів для забезпечення населення необхідними товарами й продовольством» й вести боротьбу зі спекуляцією торговців, які прагнули «до недобросовісної наживи в важку для населення хвилину». Одночасно з цим органи міського самоврядування повинні були сприяти зниженню цін на місцях [ДАВО. Ф. 3. Оп.1. Спр. 1458. Арк. 1]. Окрема увага у ньому зверталася на постанову командуючого військами Київського військового округу про заборону «штучного й недобросовісного підняття цін на всі предмети вжитку для місцевого населення», за що винні підлягали адміністративному покаранню [ДАВО. Ф. 3. Оп.1. Спр. 1458. Арк. 2].

Внаслідок проведення мобілізації кількість працездатних чоловіків у селах Волині зменшилася, що негативно позначилося на сільськогосподарському виробництві. Ще одним фактором, який негативно вплинув на економічну ситуацію в регіоні й великою мірою зумовив зростання цін на товари першої необхідності, стало збільшення кількості біженців з Галичини, потік яких зріс у травні 1915 р. у зв'язку з наступом австро-угорської та німецької армії. Впродовж травня-червня 1915 р. із західних повітів Волинської губернії було евакуйовано державні установи, середні навчальні заклади, майно церков, частину устаткування підприємств. Те, чого не можна було евакуювати і що могло бути використано ворожими військами, мало бути пошкоджено або знищено [ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 74. Арк. 46-47].

Селяни західних повітів були зобов'язані швидко зібрати врожай, а те, що не достигло або не мали можливості зібрати, мало бути знищене, про що вони отримували відповідне посвідчення, в якому вказувався обсяг площі й культури. Воно засвідчувалося волосним старостою й двома понятими. Власники врожаю мали отримати за нього компенсацію. Російські військові також конфісковували у місцевих жителів коней, худобу та підводи, за що розраховувалися готівкою з «обов'язковим отриманням розписки», а за «все інше квитанціями» [ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 74. Арк. 47].

Такі дії військового командування були зумовлені наказом зі Ставки головнокомандувача про те, що території, які російські війська залишали противнику, мали бути «перетворені в «пустелю, тобто очищені як від населення, так і від всього того, що могло становити для ворога цінність». Це призвело до примусового виселення селян, насамперед призовного віку чоловіків від 17 до 45 років. Одночасно підлягали реквізиції всі продовольчі запаси, «окрім місячної норми». Що не можна було вивезти, включаючи посіви, підлягало знищенню. Реквізовану худобу вивозили в тил [Лазанська, 2009 : 199]. Ставка керується «воєнною доцільністю» у липні 1915 р. «вдалася до дій по очищенню деяких ділянок фронту». У середині серпня було оголошено про евакуацію 150-200 верстової прикордонної смуги Волинської, Подільської та Бессарабської губерній. На цей раз примусовому виселенню підлягало працездатне населення від 12 до 50 років з одночасним знищенням запасів продовольства, реквізицію й вивезенням худоби та коней. Це призвело до повного розорення місцевого населення. Уряд, який розглянув дії військових властей, визнав «огульну евакуацію населення зі знищенням майна неприпустимою». У зв'язку з цим 18 серпня 1915 р. Ставка видала розпорядження про припинення насильницьких методів виселення [Лазанська, 2009 : 199-200].

Через ускладнення ситуації з продовольством для армії, в прифронтових районах дедалі частіше «звичним явищем ставали грабунки і насилля» з боку військових під час виселення. Не набагато краще поводитися з біженцями й цивільна влада. З метою поліпшення становища на шляхах сполучення і безпосередньо у прифронтовій смузі штаб фронту видав розпорядження про те, «щоб у найближчому тилу біженці, які вже раз зійшли з місць проживання, більше не поверталися назад». Їм також було заборонено згромаджуватися у лісах. Місцеві адміністрації це трактували на власний розсуд. Вони почали зганяти тих біженців, які вже осіли по селах у 20-30 верстах від лінії фронту, найняли житло, влаштувалися на роботу в економіях і запаслися продуктами й грошима, виселяючи їх, часто застосовуючи силу. Зокрема, біженці, які перед тим втекли із Радзивіллова й осіли у с. Биківці, 28 вересня були підняті поліцією, яка біла їх нагайками. Це поспішне вигнання призвело до того, що у селі залишилося троє дітей без нагляду, повернутися за якими поліцейські чини не дозволили. Подібні «методи «опіки» біженців з боку місцевої влади були не поодинокими» [Лазанська, 2009 : 200].

Отже, як бачимо станом на літо-осінь 1915 р. у селах Волинської губернії суттєво зменшилася кількість працездатного населення, а в її прифронтових повітах частина незібраного врожаю відповідно до наказів військового командування була знищена. Перебування великої кількості біженців у прифронтових повітах негативно позначилося на економічній ситуації в краї. Їх розміщення неподалік від лінії фронту свідчить про недалекоглядну політику російського військового командування.

З початку ведення воєнних дій з прифронтових губерній відправляли ешелони з продовольством, щоб забезпечити потреби діючої армії. Це призвело до вичерпування запасів збіжжя у деяких повітах, в яких зерно та борошно скуповували інтендантські служби. Так, у 1915 р. у м. Дубно склалася критична ситуація з хлібом, у зв'язку з заборонаю на перевозку зерна залізницею з інших регіонів, де його було вдосталь. Лише втручання губернатора дозволило частково врегулювати ситуацію із забезпеченням міста продовольством [ДАРО Ф. 359. Оп. 1. Спр 13. Арк. 16-17].

Підвищення цін на предмети першої необхідності в прикордонній смузі Волинської губернії в перші місяці після початку війни викликало сплеск антисемітських настроїв серед місцевого населення, оскільки саме євреї вели торгівлю з Галичиною. Багато хто з «городян навіть був переконаний у тому, що євреї начебто заготовлювали склади припасів для потреб австро-угорської армії» [Герасимов, 2016 : 9].

Ще одним чинником, який впливав на зростання цін на товари, було зростання податків, зумовлене намаганням влади наповнити бюджет. Так, зросли податки за отримання патентів купців, промислові й торговельні підприємства I – IV розряду [Промысловый, 1914 : 3]. Також було підвищено акцизний збір на цукор до 2 руб. з 1 пуду при попередньому 1 руб. 75 коп. Цукор, який був на складах заводів, реалізовувався за попереднім акцизним збором. У результаті це створило умови для поступового зростання цін на продукти харчування [Повышение акциза, 1914 : 4].

З початком війни уряд для фінансування армії розпочав посилений випуск паперових грошей, які не покривалися золотим запасом. Це призвело до «потрясінь фінансової системи внаслідок насиченості ринку знеціненими папірцями». Коли на початку війни в обігу перебувало кредитних білетів на 1633 млн. руб., та на 1 січня 1916 р. – 5616 млн. руб. [Молчанов, 2014 : 95].

У результаті наступу австро-угорських та німецьких військ навесні-влітку 1915 р. західні повіти губернії були окуповані австро-угорськими військами, а на території губернії велася воєнні дії. Завдяки контрнаступу 4-ї Залізної дивізії під командуванням генерала А. Денікіна 23 вересня 1915 р. на кілька днів було звільнено Луцьк, проте незабаром російські війська відступили на східну лінію Берестяни-Олика-Млинів [Дем'янюк, 2014а : 46-47].

Це різко погіршило ситуацію у краї. Окрім величезної кількості регулярних військ, які дислокувались у губернії, регіон був переповнений біженцями не лише з Галичини, а й з окупованих австро-угорськими та німецькими військами волинських повітів.

Під час ведення воєнних дій втрати на Волині були величезними. З регіону припинився експорт сільськогосподарської продукції, що призвело до погіршення економічної ситуації. Частина підприємств, які орієнтувалися на зовнішні ринки, були змушені зменшувати обсяги виробництва. Їх діяльність також ускладнювалася зменшенням площ посівів технічних культур через нестачу робочих рук у селах, веденням воєнних дій та окупацією частини повітів.

У Житомирі восени 1914 р було встановлено таксу на цукор: за пуд першого сорту – 6,05 руб., другого сорту – 5,85 руб., цукрового піску – 4,85 руб. за пуд. Нерідко встановлення ціни на продукти здійснювалося внаслідок незадоволення міського населення дорожнечю й під тиском громадськості [Молчанов, 2014 : 97].

На початку Першої світової війни з вересня 1914 р. ціни на продовольчі товари й товари широкого вжитку почали зростати. До січня 1916 р. біржові ціни в Європейській частині Російської імперії значно перевищили ціни 1913 р.: на пшеницю – на 57 %, пшеничне борошно –

на 58 %, жито – на 72,8 %, житнє борошно – на 86,6 %, ячмінь – 35,4 %, овес – на 104,7 %, гречану крупу – на 130,3 %, пшоно – на 101,9 %, м'ясо – на 33,5 %, цукор-пісок – на 47 %, вершкове масло – на 96,4 %, сіль – на 162,7 %. Загалом ціни на продовольчі товари зросли у середньому на 75,7 % [Молчанов, 2014 : 98].

Аналогічні тенденції спостерігалися й на Волині. Хоча органи міського самоврядування докладали значних зусиль, щоб не допустити стрімкого підвищення цін на продукти харчування, однак вони були не в змозі їх зупинити. Намагаючись уникнути стрімкого зростання цін у прифронтових повітах, вони їх регулювали, встановлюючи максимальні ціни на певні групи товарів. Але, як свідчить аналіз тогочасних документів, ціни у різних повітах були неоднаковими. 16 квітня 1915 р. на засіданні Рівненської міської думи розглядалося питання про перегляд цін та продукти харчування й товари першої необхідності у місті. Торговці міста Рівного звернулися до міської Управи з проханням підвищити ціни на товари, обґрунтовуючи тим, що у зв'язку з відсутністю «правильного підвезення залізницею приватних вантажів предмети першої необхідності значно подорожчали й вони не мали можливості їх продавати за старою ціною». У результаті вивчення цього питання міська Дума постановила, що «всі перераховані нижче продукти і предмети вжитку можуть» продаватися у м. Рівне за такими «нормальними цінами», та визначила перелік продуктів та товарів, на які було підвищено ціну [ДАРО. Ф.165. Оп. 1. Спр.28.Арк. 80-82].

Намагаючись вирішити питання з продовольством, з доставкою якого виникали проблеми через те, що залізничний транспорт не справлявся зі своїми функціями й ледве забезпечував діючу армію, в постанові за лютий 1916 р. наголошувалося, що у випадку «скрутного постачання окремих місцевостей продовольчими вантажами за помірні ціни» Уповноваженим особливої наради надавалося право видавати дозвіл на їх перевезення, а особи, які отримували на це право, мали їх реалізовувати завизначеними цінами. Однак вантажі, які були придбані «земськими й міськими громадськими управліннями, підлягали розподілу уповноваженим», інші ж вантажі – лише у «виняткових випадках» [ДАВО. Ф.3. Оп 1. Спр.1568. Арк.2].

Незважаючи на зусилля, які докладали органи міського самоврядування зростання цін на продовольчі товари у губернії продовжувалося. Насамперед це було пов'язано з відсутністю робочих рук у селах (адже майже всі чоловіки призовного віку були призвані до діючої армії), подорожчанням продуктів у інших губерніях імперії. Ще одним фактором, який негативно впливав на економічну ситуацію і зростання цін на Волині під час Першої світової війни – це затримка перевезень залізницею приватних вантажів, що так само створювало значні труднощі з доставкою промислових товарів і продуктів до прифронтових губерній.

Особливо складною ситуація була у повітових містах, звільнених у результаті літнього наступу російських військ 1916 р. Військові та органи місцевого самоврядування у звільнених населених містах були змушені не лише займатися відновленням діяльності органів влади, але й докласти значних зусиль щодо відновлення зруйнованої інфраструктури міст, організувати забезпечення жителів товарами першої необхідності, стримувати зростання цін на продукти. Так, після звільнення м. Дубно влітку 1916 р., органи міського самоврядування констатували, що більшість будівель була зруйнована. Тоді ж було створено комісію органу місцевого самоврядування, яка повинна була оцінити збитки, завдані майну міста [ДАРО. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 3-3 зв].

Органи місцевого самоврядування у своїй діяльності зустрілися з браком кваліфікованих кадрів. Адже під час проведення евакуації у 1915 р. у ряді населених пунктів було звільнено більшість чиновників, що мотивувалося відсутністю фінансів «на їх утримання», ще частину було мобілізовано й направлено у діючу армію. Тому у ряді міст відчувався дефіцит досвідчених працівників, які могли б ефективно сприяти налагодженню роботи органів місцевого самоврядування, про що й ішлося у ряді тогочасних документів [ДАРО. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 172 зв.]. Загалом проблема з виплатою евакуйованим чиновникам належного утримання була не новою. Аналогічна ситуація виникла у Володимирі-Волинському та Ковельському повітах у 1915 р. [ДАЖО. Ф. 70. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 11-11 зв.].

Ще одним фактором, який негативно впливав на ситуацію в регіоні, було розповсюдження дезертирства у російській армії. Для боротьби з ним військове командування було змушене запровадити особливий режим у Рівному, Жмеринці, Житомирі та ряді інших міст [Дем'янюк, 2019 : 126].

Отже, незважаючи на комплекс заходів, які намагалися реалізувати органи влади у 1915 – 1916 рр., соціально-економічна ситуація на Волині погіршувалася. Насамперед це було зумовлено веденням воєнних дій на території губернії, прорахунками російського військового командування, недосконалою роботою залізниць, що значно утруднювало, а в окремих випадках й унеможливило своєчасну доставку продовольства до повітових центрів краю. Все це у комплексі сприяло поширенню невдоволення серед широких верств населення.

Висновки. Таким чином, незважаючи на позитивні тенденції розвитку економіки Волині напередодні Першої світової війни, з її початком ситуація в краї почала різко погіршуватися. Ці процеси стали особливо помітними у 1915 р., коли почали зростати ціни на продовольство і товари першої необхідності, розпочалися ревізії худоби військовими, в західних повітах було знищено незібраний врожай, а значну частину населення примусово виселено. Літній наступ 1916 р. не змінив соціально-економічну ситуацію на краще. У звільнених населених пунктах розпочали проглядатися тенденції до погіршення соціально-економічної ситуації, що було зумовлено політикою військового командування, яке насамперед дбало про постачання армії, відсутністю підвезення залізничним транспортом товарів першої необхідності до ряду міст. Зростання кількості дезертирів з одночасним введенням особливого режиму в ряді міст не виправили ситуацію. Армія поступово втрачала свою боєздатність, а серед цивільного населення посилювалося незадоволення.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Верменич, Я.В.** (2003). *Волинська губернія*. Енциклопедія історії України: в 10 т. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1 : А-В. 606.
- Герасимов, Т.** (2016). Продовольча ситуація в містах Правобережної України в початковий період «Великої війни» (серпень 1914 – перша половина 1915 рр.). *Історичні та політологічні дослідження*. 1. 2016.7-15.
- Герасимов, Т. Ю., & Романюк І. М.,** (2017). Перебіг антиалкогольної кампанії в Києві в період Першої світової війни (1914 – 1917 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Збірник наукових праць*. 25. 81-86.
- ДАВО** – Державний архів Волинської області.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- ДАРО** – Державний архів Рівненської області.
- Дем'янюк, О.Й.** (2014а). Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р. *Військово-науковий вісник*. 20. 40-51.
- Дем'янюк, О.Й.** (2014б). Волинська губернія у всеросійських військово-підготовчих процесах напередодні Першої світової війни. *Військово-науковий вісник*. 21. 15–26.
- Дем'янюк, О. Й.** (2019). Втрата боєздатності російського війська у 1917 р. (на прикладі 11-ї армії Південно-Західного фронту). *Військово-науковий вісник*. 31. 124-138. doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.124-139.
- Лазанська, Т. І.** (2009). Становище біженців України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 16. 196-240.
- Молчанов, В. Б.** (2014). Вплив Першої світової війни на життєвий рівень населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 23. 92-102.
- Обзор,**(1914). *Обзор Волынской губернии за 1913 год*. Житомир : Волынская губернская типография. 106 с.
- Повышение,** (1914). Повышение акциза на сахар и нефтяные продукты. *Наша Волынь*, 24 ноября, 4.
- Промысловый,** (1914). Промысловый налог. *Наша Волынь*, 24 ноября, 3.
- Прищеп, О. П.** (2010). *Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.* Рівне: ПП ДМ. 287 с.
- Рацілевич, А.** (2008). Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку XX ст. *Волинські історичні записки*. Т. 1. 157-165.
- Цецик Я. П., & Залужна А. Є., & Буравський О. А.** (2019) Соціально-економічні процеси на Волині у 1915 – 1916 рр. *Сторінки історії: Збірник наукових праць*. 48. 17-31. doi: 10.20535/2307-5244.48.2019.176377.

Ярослав Цецик

Национальный университет водного хозяйства и природопользования
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Социально-экономическая ситуация в Волынской губернии накануне и во время Первой мировой войны

Аннотація. *Целью статьи является анализ влияния военных действий на экономику Волыни во время Первой мировой войны. Автор выясняет роль российского военного*

командования и органов государственной власти в ухудшении социально-экономической жизни в регионе. Проанализирована деятельность органов городского самоуправления по регулированию цен. **Методология исследования** основана на использованные общенаучных методов (анализа, синтеза и обобщения), специально-исторических (сравнительного, хронологического и историко-системного) в сочетании с принципами историзма, объективности и полифакторности. **Научная новизна работы** заключается в том, что: определены особенности подготовки к войне в регионе в предвоенный период и ходе проведения эвакуации населения из прифронтовых уездов; проанализированы меры военного командования и органов местной власти, которые сопровождали эти процессы; установлены причины и последствия ухудшения социально-экономической ситуации на Волыни в исследуемый период; выяснено, какие факторы повлияли на эти процессы, и определена роль имперской власти и военных в них. **Выводы.** Несмотря на положительные тенденции, которые наблюдались на Волыни накануне Первой мировой войны, с началом ведения военных действий социально-экономическая ситуация в регионе стала стремительно ухудшаться. Сначала прифронтовой, а затем и фронтовой статус губернии обусловили рост цен на продукты и товары первой необходимости. Военные интенданты, пытаясь обеспечить потребности российской армии и используя при этом административные ресурсы, достаточно быстро вызвали дефицит продуктов в прифронтовых уездах. Принудительная эвакуация населения, уничтожение урожая и вывоз скота привели к обнищанию большого количества крестьян и, как следствие, удорожание товаров первой необходимости в городах. Отрицательно влиял на ситуацию в регионе и рост числа дезертиров, что обусловило установление особого режима в ряде населенных пунктов региона. Такая ситуация способствовала усилению недовольства действиями российских военных и органов власти со стороны значительной части населения Волыни.

Ключевые слова: Волынь, война, эвакуация, ценовая политика, военные действия, военное командование.

YaroslavTsetsyk

National University of Water and Environmental Engineering (Ukraine)
(PhD) History, Associate Professor

Socio-economic situation in Volyn province before and during the First World War

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the impact of military action on the economy of Volyn during the First World War. The author clarifies the role of Russian military command and state authorities in the deterioration of socio-economic life in the region. The activity of local self-government bodies on price regulation is analyzed. **The methodology of the study** is based on the use of general scientific methods (analysis, synthesis and generalization), especially historical (comparative, chronological and historical-systemic) in combination with the principles of historicism, objectivity and polyfactory. **The scientific novelty** of the work is that: the peculiarities of preparation for war in the region during the pre-war period and the course of carrying out evacuation of the population from the frontal counties are determined; the measures taken by the military command and local authorities that accompanied these processes were analyzed; the causes and consequences of the deterioration of the socio-economic situation in Volyn during the studied period were determined; the factors that influenced these processes were identified and the role of the imperial authorities and the military in them was identified. **Conclusions.** Despite the positive trends that were observed in Volyn on the eve of the First World War, with the outbreak of hostilities, the socio-economic situation in the region began to deteriorate rapidly. First, the front-line, and then the front-line status of the province led to an increase in prices for food and essential goods. The military quartermasters, trying to meet the needs of the Russian army and at the same time using administrative resources, quickly caused a shortage of products in the frontline counties. The forced evacuation of the population, the destruction of crops and the removal of livestock led to the impoverishment of a large number of peasants and, as a result, the cost of essential goods in cities. Negatively influenced the situation in the region and the increase in the number of deserters, which led to the establishment of a special regime of special regime in a number of settlements in the region. This situation contributed to increased dissatisfaction with the actions of the Russian military and government from a significant part of the Volyn population.*

Key words: Volyn, war, evacuation, pricing policy, military operations, military command.

References:

- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State Archive of Volyn Region]. [in Ukrainian].
- DAZO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. [State Archive of Rivne Region]. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O. Y.** (2014a). Rozghortannia boiovykh diï na terytorii Volynskoi hubernii u 1915 r. [The deployment of hostilities in the Volyn province in 1915]. *Viiskovo-naukovyï visnyk – Military Scientific Bulletin*. 20, 40-51. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O. Y.** (2014b). Volynska huberniia u vserosiïskykh viiskovo-pidhotovchykh protsesakh naperedodni Pershoï svitovoi viiny [Volyn province in the All-Russian military-preparatory processes on the eve of the First World War]. *Viiskovo-naukovyï visnyk – Military Scientific Bulletin*. 21, 15–26. [in Ukrainian].
- Demianiuk, O. Y.** (2019) Vtrata boiezdatnosti rosiïskoho viiska u 1917 r. (na prykladi 11-yi armii Pivdenno-Zakhidnogo frontu) [Loss of combat capability of the Russian army in 1917 (on the example of the 11th Army of the Southwestern Front)]. *Viiskovo-naukovyï visnyk – Military Scientific Bulletin*. 31. 124-138. [in Ukrainian] doi.org/10.33577/2313-5603.31.2019.124-139.
- Herasymov, T.** (2016). Prodovolcha sytuatsiia v mistakh Pravoberezhnoi Ukrainy v pochatkovyi period «Velykoi viiny» (serpen 1914 – persha polovyna 1915 rr.) [The food situation in the cities of Right-Bank Ukraine in the initial period of the Great War (August 1914 - first half of 1915)]. *Istorychni ta politolohichni doslidzhennia – Historical and political studies*. 1. 7-15. [in Ukrainian].
- Herasymov, T. Yu., & Romaniuk, I. M.** (2017). Perebih antyalkoholnoi kampanii v Kyievi v period Pershoï svitovoi viiny (1914 – 1917 rr.). [The course of the anti-alcohol campaign in Kyiv during the First World War (1914 - 1917)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia. Zbirnyk naukovykh prats – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyyi State Pedagogical University. Series: History. Collection of scientific researches*. 25. 81-86. [in Ukrainian].
- Lazanska, T. I.** (2009). Stanovyshche bizhentsiv Ukrainy v roky Pershoï svitovoi viiny [The situation of refugees of Ukraine during the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine of the 19th - beginning of the 20th centuries*. 16, 196-240. [in Ukrainian].
- Molchanov, V. B.** (2014). Vplyv Pershoï svitovoi viiny na zhyttievyi riven naselennia Ukrainy [Influence of the First World War on the standard of living of the population of Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine of the 19th - beginning of the 20th centuries*. 16, 23, 92-102. [in Ukrainian].
- Obzor,** (1914). *Obzor Volyïnskoi hubernyy za 1913 hod [Review of the Volyn province for 1913]*. Volyïnskaya gubernskaya tipografiya, 549 p. [in Russian].
- Povyishenie,** (1914). Povyishenie aktsiza na sahar i neftianyie produkty [Increase of excise duty on sugar and petroleum products]. *Nasha Volyn – Our Volyn*, 24 noyabrya, 4. [in Russian].
- Promyislovyiy,** (1914). Promyislovyiy nalog [Industrial tax]. *Nasha Volyn – Our Volyn*, 24 noyabrya, 3. [in Russian].
- Pryshchepa, O. P.** (2010). *Mista Volyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The cities of Volyn in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]*. Rivne: PP DM. 287 p. [in Ukrainian].
- Ratsilevych, A.** (2008). Sotsialno-ekonomichni ta suspilno-politychni peredumovy formuvannia natsionalnogo rukhu na Volyni na pochatku XX st. [Socio-economic and socio-political prerequisites for the formation of the national movement in Volyn in the early twentieth century]. *Volynski istorychni zapysky – Volyn Historical Notes*. T. 1, 157-165. [in Ukrainian].
- Tsetsyk Ya. P., & Zaluzhna A. Ye., & Buravskyy O. A.** (2019) Sotsialno-ekonomichni protsesy na Volyni u 1915 – 1916 rr. [Socio-economic processes in Volyn region during 1915 – 1916]. *Storinky istorii: Zbirnyk naukovykh prats – History pages: The collection of academic papers*. 48, 17-31. [in Ukrainian]. doi: 10.20535/2307-5244.48.2019.176377.
- Vermenych, Ya. V.** (2003). *Volynska huberniia [Volyn province]*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: v 10 t. K.: Naukova dumka, 2003. T. 1 : A-V*. 606. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.01.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.02.2020 р.